

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XXXVI
2017

IAȘI
2017

COMITETUL DE REDACȚIE

Senica ȚURCANU (redactor șef)
Lăcrămioara STRATULAT
Loredana SOLCAN
Sorin IFTIMI
Ioan IAȚCU
Adriana MIRON (secretar de redacție)

Traduceri revizuite/realizate

Coralia COSTAȘ

Grafică copertă și Editare DTP

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
Iași, RO-700028
Telefon: 04 0232218383
Fax: 04 0332408166
e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI <i>Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen</i>	7
Mădălin-Cornel VĂLEANU, Evoluția habitatului uman în spațiul carpato-nistrean din Paleoliticul Superior și până în Neolitic / <i>The Evolution of the Human Habitat Between the Upper Paleolithic and the Neolithic</i>	11
Sergiu-Constantin ENEA, Din nou despre simboluri. Scurte considerații despre pintaderele din Neoliticul României / <i>Again about Symbols. Short Considerations on the Romanian Neolithic Stamp Seals</i>	33
Vasile DIACONU, Un vas eneolitic de tip kernos descoperit la Răucești, județul Neamț / <i>A Kernos-Type Eneolithic Vessel Discovered in Răucești, Neamț County</i>	47
George BODI, Ana-Lavinia VASILIU, Andrei Victor OANCEA, Mihaela OLARU, Investigație metodologică asupra posibilității caracterizării porozității ceramice cu ajutorul analizei automate a imaginilor digitale / <i>Methodological Investigation on the Possibility of Characterization of Ceramic Porosity through Digital Images Analysis</i> .	55
Casandra BRAȘOVEANU, Diana-Măriuca VORNICU, Felix-Adrian TENCARIU, Notă asupra materialelor din perioada Hallstattului Timpuriu descoperite recent în situl Isaiia - Balta Popii / <i>Note on the Finds Dated to Early Hallstatt Recently Discovered in the Site of Isaiia - Balta Popii</i>	81
Ioan IAȚCU, Tamilia-Elena MARIN, New Discoveries on the Middle Prut River: A Rare Type of Sinopean Amphora / <i>Noi descoperiri pe Prutul Mijlociu: un tip rar de amforă sinopeană</i>	95
Cătălin HRIBAN, The Adversary and its Weapon. The Late Medieval Depictions of the Anti-Christian / <i>Adversarul și armele sale. Reprezentări ale anti-creștinismului în Evul Mediu târziu</i>	105

Bobi APĂVĂLOAEI, Încercări de sistematizare a orașului Iași în perioada domniilor fanariote / <i>Systematization Attempts in the City of Iași During the Reign of the Phanariote Princes</i>	155
Violeta-Anca EPURE, Justiția în Principatele Române în viziunea călătorilor și consulilor francezi din perioada prepașoptistă / <i>La justice dans les Principautés Roumaines dans la vision des voyageurs et consuls français avant la révolution de 1848</i>	189
Ștefan S. GOROVEI, Testamentul unui ctitor ieșean: Paharnicul Iordache Lozonschi (1827) / <i>Le testament d'un ktitor jassyot: l'échanson Iordache Lozonschi (1827)</i>	203
Sorin IFTIMI, Colecția de portrete a familiei Callimachi (secolele XVIII-XIX) / <i>The Collection of Callimachi Family Portraits (18th -19th Century)</i>	225
Tudor-Radu TIRON, Mihail vodă Sturdza și proiectul celei dintâi decorații românești: <i>Semnul Distenției a Neprihănitei Slujbe</i> / <i>Le prince Michel Sturdza et le projet de la première décoration roumaine: le Signe de distinction Pour Service Irréprochable</i>	263
Vasile DIACONU, Restituiri privitoare la istoricul arheologiei nemțene. In memoriam prof. dr. Ioan Mitrea (1937-2017) / <i>Some Restitutions Regarding the History of Archaeology within the County of Neamț. In Memoriam Prof. Ioan Mitrea (1937-2017)</i>	297
Brîndușa MUNTEANU, Victor Condurache – personalitate a muzeografiei românești / <i>Victor Condurache – A Personality of the Romanian Museography</i>	311
Narcis Dorin ION, Din viața familiei Rosetti. Convorbiri cu Elisaveta (Safta) Varlam / <i>From the Life of the Rosetti Family. Discussions with Elisaveta (Safta) Varlam</i>	321

Recenzii și note de lectură

- Tudor Arnăuț, *Spații sacre și practici funerare din mileniul I a. Chr. în arealul carpato-balcanic*, Universitatea de Stat din Moldova, Centrul de Cercetare Științifică „Științele Umanistice”, Laboratorul de Cercetări Științifice „Tracologie”, Casa Editorial-Poligrafică „Bons Offices”, Chișinău, 2014, 564 p. (Tamilia-Elena MARIN) 347
- Dan Floareș, *Petru Șchiopul și epoca sa*, Editura Vasiliana '98, Iași, 2017, 255 p. (Cătălin HRIBAN) 352
- Sorin Iftimi, Aurica Ichim, *Iași – Capitala României, 1916-1918. Iassy – Capital City of Romania*, București, 2017, 311 p. (Ion I. SOLCANU) 357
- Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri*, ediția a II-a revizuită, Editura Fundației Academice AXIS, Iași, 2016, 324 p. (Ion I. SOLCANU)..... 358
- Ion Hâncu, *Scara vieții*, ediție îngrijită de prof. univ. dr. hab. Gheorghe Postică, Chișinău, 2016, 300 p. (Costică ASĂVOAIE) 360

Obituaria

- Paraschiva-Victoria Batariuc (13 ianuarie 1948-17 iunie 2016) (Rodica POPOVICI)..... 363

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

AARMSȘ	<i>Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Științifice</i> , București.
AIIAI/ AIIX	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/ Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”</i> , Iași.
AMM	<i>Acta Moldaviae Meridionalis</i> , Anuarul Muzeului Județean Vaslui.
AMN	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Muzeul de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
AMP	<i>Acta Musei Porolissensis</i> , Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
AMS	<i>Acta Moldaviae Septentrionalis</i> , Muzeul Județean Botoșani.
Angustia	<i>Angustia</i> , Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.
AP	<i>Analele Putnei</i> , Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna.
Apulum	<i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> , Muzeul Național al Unirii, Alba-Iulia
ArhGen	<i>Arhiva Genealogică</i> , Academia Română. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.
Arhiva	<i>Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare</i> , Iași.
Arhiva Românească	<i>Arhiva Românească</i> , București.
ArhMed	<i>Arheologia Medievală</i> , Asociația Arheologilor Medieviști din România.
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei</i> , Institutul de Arheologie Iași.
Ars Transilvanniae	<i>Ars Transilvaniae</i> , Institutul de arheologie și istoria artelor, Cluj-Napoca.
AȘUI	<i>Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.
BAM	<i>Bibliotheca Archaeologica Moldaviae</i> , Iași.
BMA	<i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis</i> , Piatra-Neamț.
B.MIM	<i>București. Materiale de Istorie și Muzeografie</i> , Muzeul Municipiului București.
Boabe de Grâu	<i>Boabe de Grâu. Revistă de cultură</i> , București.
BSNR	<i>Buletinul Societății Numismatice Române</i> , București.

BTh	<i>Bibliotheca Thracologica</i> , București.
Buridava	<i>Buridava. Studii și materiale</i> , Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțanu”, Vâlcea.
CA	<i>Cercetări Arheologice</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
Carpica	<i>Carpica</i> , Muzeul Județean de Istorie „Iulian Antonescu”, Bacău.
CC	<i>Codrul Cosminului</i> , Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.
CCAR	<i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , CIMEC, București.
CCDJ	<i>Cultură și civilizație la Dunărea de Jos</i> , Muzeul Dunării de Jos, Călărași.
CDM	<i>Catalogul documentelor moldovenești</i> , București.
CI	<i>Cercetări Istorice</i> , Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
CN	<i>Cercetări Numismatice</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
CNA	<i>Cronica numismatică și arheologică. Foaie de informații a Societății Numismatice Române</i> , București.
Cumidava	<i>Cumidava</i> , Muzeul Județean de Istorie, Brașov.
Dacia	<i>Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie</i> , București.
Dacia N. S.	<i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i> , Nouvelle Série, București.
DIR	<i>Documente privind istoria României</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
Dolgozatok	<i>Dolgozatok. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régisétáraból</i> , Kolozsvár.
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
ERAUL	<i>Etudes et recherches archéologiques de l'Université de Liège</i> , Liège.
Europa XXI	<i>Europa XXI</i> , Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Academia Română, Filiala Iași.
Forum Cultural	<i>Forum Cultural</i> , Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniul Cultural Național Botoșani.
Herb	<i>Herb. Revista română de heraldică</i> , Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, Iași.
Hierasus	<i>Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani</i> , Muzeul Județean Botoșani.
Historia Urbana	<i>Historia Urbana</i> , Academia Română. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu.

IN	<i>Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași</i> , Iași.
KSIA	<i>Kratkie soobšenija Instituta Arheologii</i> , Kiev.
MAE	Ministerul Afacerilor Externe.
MCA	<i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
MDO	<i>Monitorul. Diar oficial al Terei Romanesci</i> , București.
MemAntiq	<i>Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis</i> , Complexul Muzeal Județean Neamț.
MMS	<i>Mitropolia Moldovei și Sucevei</i> , Iași.
MN	<i>Muzeul Național</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București.
MNAR	Muzeul Național de Artă al României.
MOF	<i>Monitorul Oficial al României</i> , București.
Monumentul	<i>Monumentul - Tradiție și Viitor, lucrările Simpozionului Național „Monumentul - Tradiție și Viitor”</i> , Iași.
Mousaios	<i>Mousaios</i> , Muzeul Județean Buzău.
Peuce	<i>Peuce</i> , Institutul de cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
RA	<i>Revista Arheologică</i> , Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.
RdI	<i>Revista de Istorie</i> , București.
RIM	<i>Revista de Istorie a Moldovei</i> , Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.
RIR	<i>Revista Istorică Română</i> , București.
RMI	<i>Revista Monumentelor Istorice</i> , București.
RMM	<i>Revista Muzeelor și Monumentelor</i> , București.
RMM-MIA	<i>Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă</i> , București.
RRH	<i>Revue roumaine d'histoire</i> , București.
SAA	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
Sargeția	<i>Sargetia. Acta Musei Devensis</i> , Deva.
SCIA-AP	<i>Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă plastică</i> , București.
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
SJAN	Serviciul Județean al Arhivelor Naționale.

SMMIM	<i>Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară</i> , Muzeul Militar Central, București.
SP	<i>Studii de Preistorie</i> , Asociația Română de Arheologie, București.
StComSM	<i>Satu Mare. Studii și Comunicări</i> , Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare.
Suceava	<i>Suceava</i> , Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava.
Tibiscus	<i>Tibiscus</i> , Muzeul Banatului, Timișoara.
ThD	<i>Thraco-Dacica</i> , Institutul Român de Tracologie, București.
UISPP	Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.

DIN NOU DESPRE SIMBOLURI. SCURTE CONSIDERAȚII DESPRE PINTADERELE DIN NEOLITICUL ROMÂNIEI*

Sergiu-Constantin ENEA¹

Cuvinte cheie: *pintadere, neolitic, Starčevo-Criș, Vinča, simbol, prestigiu*
Keywords: *stamp seals, Neolithic, Starčevo-Criș, Vinča, symbol, prestige*

Introducere

O categorie de artefacte care s-a bucurat de o atenție deosebită din partea arheologilor și care a fost relativ intens cercetată este cea a pintaderelor².

Ne propunem prin acest studiu să prezentăm sintetic pintaderele descoperite în neoliticul din actualul spațiu al României, cele care aparțin culturilor Starčevo-Criș și Vinča, fără însă a avea pretenția de a realiza un studiu exhaustiv. Ne oprim în acest moment al cercetării doar la neolitic, deoarece pintaderele din alte perioade și culturi s-au bucurat în ultimul timp de publicări cvasi-monografice (Cucuteni³, Gumelnița⁴,

* O variantă în limba engleză a acestui articol a apărut în *Acta Musei Tiberiopolitani*, 2017, Macedonia.

¹ Liceul Teoretic „Ion Neculce”, TÂRGU FRUMOS.

² Există o literatură deja vastă care abordează problema pintaderelor, studii de sinteză sau descoperiri din situri: J. Makkay, *Early Stamps Seals in South-East Europe*, Budapesta, 1984; T. Dzhanfezova, *The possible functions of the stamp seals. Some considerations*, în *Cucuteni. 120 ans de recherches. Le temps du bilan/ Cucuteni. 120 Years of Research. Time to sum up* (eds. Gh. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, D. Monah), BMA XVI, Piatra-Neamț, 2005, p. 309-332; D. Popovici, *Observations about the pintaderas from the Cucuteni Culture Area in Romania*, în *CA*, XIII, 2006, p. 173-187.

³ D. Popovici, *op. cit.*, p. 173-187; D. Buzea, A. Kovács, *Pintadere descoperite la Păuleni Ciuc „Dâmbul Cetății”*. *Cultura Cucuteni-Ariuşd*, în *Angustia*, 14, 2010, p. 129-140; Cr. Schuster, *Despre „pintaderele” decorate cu spirală din eneoliticul românesc*, în *ARHEOVEST - In Memoriam Florin Medeleş - Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, nr. III (ed. Sorin Forțiu, Andrei Stavilă), Szeged, 2015, p. 135-172.

⁴ Ed.-C. Ștefan, *A few remarks concerning the clay stamp-seals from the Gumelnița Culture*, în *SP*, 6, 2009, p. 149-163.

Stoicani-Aldeni⁵), și nu dorim să reluăm informații deja vehiculate.

În literatura arheologică de limba română s-au folosit de-a lungul timpului termenii de: *ștampilă/ sigiliu/ pecete/ pintaderă*⁶ (ultimul s-a și impus), în limba maghiară: *agyagbelyegző*⁷, în limba franceză: *cachets*, în limba engleză: *stamp, stampseal, seal, clay stamp*⁸, în germană: *tonstempel/ tohnstempel*, limba turcă: *damga mühür/ stamp seal*, limbile italiană și spaniolă: *pintaderas*.

Atât în literatura arheologică română, cât și în cea străină, pintaderile au fost încadrate, în general, la „mici descoperiri de obiecte de lut” sau la categoria „diverse obiecte” și pentru că funcționalitatea lor este mai degrabă bănuită/speculată, au fost incluse în categoria obiectelor folosite în practici magico-religioase, așa cum se întâmplă cu majoritatea artefactelor despre a cărei utilitate practică nu se știe nimic.

Este în general acceptată opinia că originea acestor piese este anatoliană⁹, iar prezența lor la Dunăre și la nord de fluviu se face odată cu neolitizarea și pătrunderea succesivă a grupurilor de populație¹⁰.

Am repertoriat pintaderile neolitice pe care le-am întâlnit în literatura de specialitate (tabel 1), dar fără a avea pretenția că am realizat un catalog exhaustiv, și am constatat că ele sunt întâlnite în spațiul românesc în Neoliticul timpuriu, cultura Starčevo-Criș, apoi în mediul Vinča, dispar în Neoliticul târziu și reapar mult mai numeroase în Eneolitic, în mediile culturale Stoicani-Aldeni, Cucuteni și Gumelnița¹¹, fiind întâlnite și în Epoca bronzului și Epoca Fierului.

Am încercat să redăm sau să calculăm dimensiunea acestor artefacte pe baza ilustrațiilor, însă, de multe ori, acest lucru a fost imposibil din cauza deficiențelor

⁵ E. Paveleț, L. Grigoraș, *Catalogul pintaderelor din colecția de arheologie a Muzeului Județean Buzău*, în *Mousaios*, 11, 2006, p. 35-47.

⁶ Vl. Dumitrescu *et alii*, *Hăbășești. Monografie Arheologică*, București, 1954, p. 466; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 87; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995, p. 149.

⁷ F. László, *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek*, în *Dolgozatok*, 1911, p. 219.

⁸ J. Makkay, *op. cit.*

⁹ *Ibidem*, p. 72 și urm.; S. Marinescu-Bîlcu, *Pintaderă*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României* (coord. C. Preda), vol. III (M-Q), București, 2000, p. 321; Ed.-C. Ștefan, *op. cit.*, p. 150 și bibliografia.

¹⁰ Vezi și numeroasele pintadere din Balcani. Ideea este preluată succesiv și apare la J. Makkay, *op. cit.*; T. Dzhanfezova, *op. cit.*; Cr. Schuster, *op. cit.*

¹¹ Este extrem de interesantă această situație. Dacă în privința numărului ridicat putem accepta și hazardul și/sau intensitatea cercetărilor arheologice, pentru modificările de la nivelul formelor, decorului și al simbolurilor reprezentate, considerăm că acestea se datorează restructurărilor masive de populație care încep de la nivelul Cucuteni A₃. Pentru detalii, vezi S.-C. Enea, *Symbols of Power on the Cucutenian Anthropomorphic Statuettes. Case study-the Diagonals*, în *Between Earth and Heaven. Symbols and Signs. In memory of Henrieta Todorova* (eds. C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici), Suceava, 2016, p. 361.

de publicare. De asemenea, am încercat să facem aprecieri despre formă, tip, pastă, decor, etc., dar și aici ne-am lovit de aceleași dificultăți.

Scurt istoric al cercetării

Primele pintadere cunoscute în literatură, de la nord de Dunăre sunt cele din 1903 de către Julius Teutsch¹², apoi cele ale lui Ferenc László¹³, de la Bodești-Frumușica¹⁴, din monografia Hăbășești¹⁵, după care numărul lor începe să crească și să se stabilească diverse definiții.

Din literatura arheologică românească, mai relevante ni se par definițiile date de Vl. Dumitrescu¹⁶, S. Marinescu-Bîlcu¹⁷, D. Boghian¹⁸, iar la nivel general considerăm definiția: „*A small object, usually of terra-cotta, consisting of a decorative stamp with a knob at the back for holding. The stamping surface is flat, concave, or convex. It has been suggested that they served to apply pigments to the human skin in repeat patterns as an alternative to tattooing. They are found in the Late Neolithic of central Europe and Italy, and pintaderas of both stamp and roller types occur widely in American cultures*” ca fiind cea mai potrivită¹⁹.

¹² Julius Teutsch a publicat șase pintadere descoperite în așezarea culturii Ariușd-Cucuteni de la Bod (jud. Brașov), pe care le-a atribuit categoriei de piese rare. Teutsch a considerat că aceste piese puteau fi folosite pentru pictarea corpului uman sau pentru realizarea unor tatuaje; J. Teutsch, *Die spätneolithischen Ansiedlungen mit bemalter Keramik am oberer Laufe des Altflusses*, Mitteilungen der Prähistorischen Commission der kais. Akademie der Wissenschaften, I. Band, Wien, 1903, p. 369.

¹³ Pentru acest tip de descoperiri din sud-estul Transilvaniei, László folosește denumirea de „*agyabélyegző*”; Fr. László, *op. cit.*, p. 219.

¹⁴ Au fost descoperite mai multe pintadere; C. Matasă, *Frumușica. Village prehistorique a ceramique peinte dans la Moldavie du nord Roumanie*, București, 1946, p. 72.

¹⁵ Au fost descoperite mai multe pintadere; Vl. Dumitrescu *et alii*, *op. cit.*, p. 466.

¹⁶ „*Peceti de formă circulară și relativ plate, prevăzute pe una fețe cu un mic mâner și având pe fața inferioară un motiv decorativ săpat în lutul încă moale, înainte de arderea obiectului în cuptor*”; *Ibidem*, p. 466.

¹⁷ „*Obiectul de lut ars, având dimensiuni de câțiva cm, cu o mică apucătoare verticală perforată uneori orizontal și cu baza circulară, ovală sau rectangulară, decorată în tehnica inciziei sau a exciziei, cu motive unghiulare (zig-zaguri, cruci, labirinturi) și spiralice*”; S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 321.

¹⁸ „*Categoria obiecte de cult; formă circulară, relativ plate, cu partea ventrală ornamentată cu motive incizate, geometrice și spiralice, iar pe partea dorsală cu un mic mâner, câteodată perforat transversal, sau conic, neperforat alteori*”; D. Boghin, *Comunitățile cucuteniene din bazinul Bablului*, Suceava, 2004, p. 159.

¹⁹ <http://www.archaeologywordsmith.com/lookup.php?category=&where=headword&terms=pintadera>, accesat 17.05.2017.

Discuții

În ceea ce privește pintaderele culturii Starčevo-Criș, analiza noastră se întemeiază pe un lot de 15 pintadere preluate din literatura de specialitate²⁰, publicate în diverse locuri, și cu unele carențe, așa încât, din păcate nu putem să facem aprecieri privind dimensiunile lor.

Din punctul de vedere al modelării, în felul în care se păstrează, putem să considerăm că fiecare pintaderă reprezintă un *unicum*, departe de relativa și viitoarea uniformizare de formă și decor din culturile Cucuteni și Gumelnița și, de aceea, am făcut mici caracterizări în tabelul-anexă.

Uneori, pintaderele au fost realizate sub forma unui picior uman, mai realist, cu talpă, gleznă și degete, cum este cazul spectaculoasei piese de la Zăuan²¹ (Fig. I/14), sau mai schematic, talpă fără degete²²: Copăcelu (Fig. I/2), Gura Văii (Fig. I/5)²³, Trestiana (Fig. I/10). Unele artefacte prezintă mânere conice, mai mult sau puțin alungite: Bursuci (Fig. I/1), Perieni (Fig. I/6), Poienești (Fig. I/8), Zăuan (Fig. I/13) și bitronconice (Fig. I/9). În forma actuală, se mai observă că unele mânere prezintă perforații, probabil pentru a fi purtate sau legate, astfel încât să nu fie pierdute: Tășnad (Fig. I/9), Trestiana (Fig. I/10) și Zăuan (Fig. I/13).

²⁰ Dintre acestea, chiar dacă sunt menționate ca atare, două piese suportă discuții în ceea ce privește atribuirea calității de pintadere, ne referim aici la cele de la Gura Baciului (Fig. I/4) și Perieni (Fig. I/6). Pentru detalii vezi și: G. Coman, *Statormicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980; C.-A. Tulugea, *Plastica Starčevo-Criș din așezarea neolitică de la Copăcelu, Râmnicu Vâlcea, județul Vâlcea*, în *Buridava*, 6, 2008, p. 9-19; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974; M. Petrescu-Dîmbovița, *Sondașul stratigrafic de la Perieni*, în *MCA*, III, 1957, p. 65-82; C.-M. Mantu, A. Mantu, I. Scorțanu, *Date în legătură cu așezarea Starčevo-Criș de la Poienești, jud. Vaslui*, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, p. 149-177; E. Lakó, *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată la așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj în anul 1977)*, în *AMP*, II, 1978, p. 11-31; Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Rotea, D. Ignat, P. Vrânceanu, A. Tatar, *Șantierul arheologic Suplacu de Barcău-„Corău”*, în *CCAR. Campania 2002*, Covasna, 2003, p. 305-309; E. Popușoi, *Trestiana. Monografie arheologică*, Bârlad, 2005; S. Băcuc-Crișan, *Cultura Starčevo-Criș în depresiunea Șimleului*, Cluj-Napoca, 2008; C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *Poienești-Așezări preistorice*, Suceava, 2015; C. Virag, *Cercetări arheologice în jud. Satu Mare. II Situri arheologice din epoca neolitică*, Satu-Mare, 2015; C. Astaloș, U. Sommer, C. Virag, *Excavations of an Early Eneolithic Site at Tășnad, Romania*, în *Archaeology International*, 16, 2013, p. 47-53; C. Lazăr, *Inventarul funerar din mormintele culturii Starčevo-Criș. Studiu de caz*, în *StComSM, Seria Arheologie*, XXIII-XXIV, I/2006-2007, 2008, p. 26-72.

²¹ O analogie a acestui tip de reprezentare întâlnim la *Nessonis, magula I*, Grecia, în neoliticul timpuriu, cultura Protosesklo; J. Makkay, *op. cit.*, nr. 173.

²² Pintaderă sub formă de picior stilizat, întâlnim la *Grabovac-Vinogradi* și la *Starčevo-Grad*, ambele puncte din Serbia și aparținând culturii Starčevo-Criș; *Ibidem*, nr. 76 și 235.

²³ În contextul unei mari varietăți de forme și decoruri, atragem atenția asupra asemănării foarte mari între piesele de la Copăcelu și Gura Văii.

În spațiul nord-dunărean, pentru confecționarea pintaderelor s-a folosit doar lutul, însă în foarte puține cazuri, în Anatolia și Grecia s-a folosit și piatra. De multe ori, s-a folosit un lut semifin, cu pleavă, nisip, cioburi pisate, dar în unele cazuri s-a folosit și un lut de bună calitate, bine degresat și bine ars, la roșu, roșu-cărămiziu sau brun.

Din punctul de vedere al decorului, constatăm o mare varietate de simboluri. Uneori s-au folosit linii incizate/imprimare, dispuse în unghi, motive meandrice în relief²⁴: Copăcelu (Fig. I/2), Gura Văii (Fig. I/5), Perieni (Fig. I/7), Poienești (Fig. I/8), Tășnad (Fig. I/9), Trestiana (Fig. I/10), Suplacu (Fig. I/11), Zăuan (Fig. I/13), triunghiuri sau grupe de triunghiuri: Bursuci (Fig. I/1) și Verbița (Fig. I/12). Elementele decorative s-au realizat folosindu-se tehnicile exciziei, inciziei și canelarea.

Datorită faptului că tehnica decorării, dar și maniera de realizare (pastă, modelaj, ardere) nu prezintă o dificultate ridicată, considerăm că realizarea lor nu făcea parte dintr-un meșteșug specializat.

Anumite întrebări privind utilizarea ridică piesa de la Verbița (Fig. I/12) deoarece prezintă „resturi de culoare roșie, cu nuanțe vii”²⁵, iar astfel de exemplare mai cunoaștem numai în cazul pintaderii cucuteniene de la Dumești, care păstrează urme de pigment alb²⁶ și cele pictate de la Ariușd²⁷.

Lotul de pintadere ce aparține culturii Vinča din spațiul românesc este puțin numeros²⁸, iar în literatură am întâlnit astfel de artefacte numai în patru situri: Chișoda Veche (Fig. II/1), Liubcova (Fig. II/2), Parța (Fig. II/3), Turdaș (Fig. II/4-11).

Toate sunt confecționate din lut ars, de cele mai multe ori bine degresat și care păstrează diferite culori ce variază în funcție de tipul de ardere: de la maroniu la roșu cărămiziu. Pintaderele vinčiene sunt diferite ca forme și decoruri, însă

²⁴ Acest tip de decor este destul de larg întâlnit la pintaderele neolitice, de exemplu: *Kunszentmárton-Nagyérpart, Kotac-Part*, Ungaria, cultura Starčevo-Criș, *Nea Nikomedeia*, Grecia și *Rug Baijr*, Macedonia, neolitic timpuriu, dar apar și în mediul Vinča, chiar în situl eponim; J. Makkay, *op. cit.*, nr. 125, 165, 203, 279; Gh. Lazarovici, *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș din Banat*, în *AMN*, VIII, 1971, fig. 7/9.

²⁵ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 31.

²⁶ R. Alaiba, *Complexul cultural Cucuteni-Tripolie. Meșteșugul olăritului*, Iași, 2007, p. 65.

²⁷ Vezi S. J. Sztáncsu, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2015, fig. XLIV/6 și XLV/1, 6-8, 10. Datorită anumitor forme, facem precizarea că ne păstrăm rezerva asupra încadrării tipologice ca pintadere a unor piese din lotul de la Ariușd.

²⁸ Pentru detalii vezi: O. Radu, *Plastica neolitică de la Chișoda veche și câteva probleme ale neoliticului din nordul Banatului*, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 65-67; Fl. Drașovean, *Cultura Vinča târzie (Faza C) în Banat*, Timișoara, 1996; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 1979; N. Vlăsa, *Noi contribuții la problema influențelor orientale în neoliticul Transilvaniei*, în *AMN*, XII, 1975, p. 1-12.

constatăm că cele mai multe sunt întregi și mici ca dimensiune. La fel ca și în cazul pintaderelor starčeviene, putem spune că fiecare piesă reprezintă un *unicum*.

Pintadera de la Chișoda Veche este diferită ca formă, deoarece are baza rectangulară (Fig. II/1), iar decorul este alcătuit din linii frânte, incizate. Pintaderile de la Turdaș se constituie într-un lot mai numeros, de forme și decoruri diferite. Unele decoruri sunt alcătuite din puncte incizate, dispuse în linii, care nu se ating între ele (Fig. II/6), altele sunt dispuse în interiorul unor triunghiuri (Fig. II/9). Și aici întâlnim decoruri mai complexe, o serie de pătrate mai mici care compun un pătrat mai mare și care este înconjurat de linii frânte (Fig. II/9). Din lotul de la Turdaș, provin unele piese de mici dimensiuni și nedecorate, ceea ce ne face să credem că, mai degrabă, este vorba de conuri și nu de pintadere sau sigilii cum le-a încadrat N. Vlăsa.

Unele motive de pe pintadere se regăsesc printre semnele fundurilor de vase turdășene, precum și pe unele fragmente ceramice²⁹, dar numai la nivel de simbol/reprezentare simbolică și nu susținem ipoteza că erau folosite la decorarea vaselor din lut.

Am ilustrat și o pintaderă vinčiană din situl eponim (Fig. II/12), care, prin decorul ei trădează posibile moșteniri starčeviene. Interesant este că nicio pintaderă vinčiană din spațiul românesc nu prezintă perforații pe mâner/apucătoare, spre deosebire de cele din mediul Starčevo care, unele, aveau astfel de perforații.

Ipoteze, funcționalitate

Asupra acestor artefacte neolitice se acceptă analogiile din fazele târzii ale culturii Starčevo-Criș cu cele din sudul egeic și Orientul Apropiat³⁰. Este interesant faptul că astfel de piese nu au fost descoperite în așezările culturilor Precucuteni, Petrești, Boian și nici în așezările tripoliene de la Est de Prut, iar acestea sunt prezente în niveluri de locuire din neoliticul timpuriu, dispar în neoliticul târziu și le regăsim în eneolitic în culturile Cucuteni, Stoicani-Aldeni și Gumelnița.

În ceea ce privește funcționalitatea lor, există în literatură numeroase teorii, pe care Cr. Schuster, într-un studiu recent, le preia și le sintetizează: amulete, perii/răzuitoare folosite în prelucrarea pieilor, obiecte folosite la tatuaj³¹, pentru imprimarea unor produse moi/pâine, dar este dificil de stabilit cu exactitate care a fost funcționalitatea acestei categorii de artefacte. Imprimeul creat prin utilizarea pintaderelor putea avea un rol pur decorativ, fără nici o implicare de ordin cultic sau de natură magică sau religioasă.

Suntem de acord cu D. Popovici care a subliniat faptul că pintadera nu a fost folosită pentru decorarea vaselor ceramice, dar că anumite elemente sau părți ale

²⁹ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 3.

³⁰ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 1971, p. 32.

³¹ Cr. Schuster, *op. cit.*, p. 135-172.

decorului prezent pe ceramica cucuteniană se regăsesc și pe unele pintadere³², iar situația se poate extinde pentru toate epocile și culturile în care au fost descoperite astfel de artefacte. Deși sunt considerate obiecte conice/cvasiconice și de alte forme, cu modele geometrice sau figurate în relief, utilizate pentru realizarea de însemne, cu rolul de instrumente de decorat, prin imprimare în argila moale sau pictură corporală, totuși, considerăm că se impune funcția de sigilii.

În acest moment al discuției, nu trebuie exclusă poli-funcționalitatea și funcționalitatea socială și cultică – sigilii ale unor conducători locali/regionali/supraregionali, ale unor meșteșugari importanți din anumite centre de producție, ale unor producători de bunuri deosebite (ceară, piei, blănuri etc.), ale unor „negustori”, preoți ai unor paleodivinități, în cadrul unor sisteme organizatorice complexe, transcomunitare/rețele sociale și de schimb. De asemenea, nu excludem folosirea acestor artefacte prin nevoia unor indivizi de a se diferenția de masa oamenilor de rând și a comunica, și, la timpul viitor, va trebui văzută și înțeleasă asocierea pintaderelor cu alte artefacte, în cadrul sistemelor de comunicare neolitice și eneolitice, poate ca o parte a așa-numitei „scrieri danubiene”.

Este important să mulțumim și pe această cale unor colegi care, pe parcursul elaborării acestui material, ne-au acordat cu amabilitate sfaturi, păreri, literatură, fotografii de bună calitate cu diverse artefacte: dr. Sanda Băcuț-Crișan, dr. Octavian Rogozea, dr. Cosmin Suciuc.

AGAIN ABOUT SYMBOLS. SHORT CONSIDERATIONS

ON THE ROMANIAN NEOLITHIC STAMP SEALS

(Abstract)

The “stamp seals” were first discovered in sites belonging to the Anatolian Neolithic, and subsequently also identified throughout the Balkan-Carpathian space and acknowledged as finds specific to the early Neolithic civilizations of this territory. Widespread, the “stamp seals” were “fashionable” items all along the Neolithic and Eneolithic. Shapes, dimensions, and ornaments of such clay stamps vary from case to case, but not from site to site, suggesting certain uniformity, although several types of ornaments could be noticed on “stamp seals” found in the same settlement.

The earliest researches on the “stamp seals” indicated their special role, and led to their understanding as special artifacts, archaeologists emphasizing in general the role and importance of this category of artifacts.

³² D. Popovici, *op. cit.*, p. 173-187.

In this paper, the author makes an attempt of synthesizing the information on the “stamp seals” specific to the Starčevo-Criș and Vinča Neolithic cultures, pointing out shapes and sizes, and inventorying types of symbols. By means of an integrated analysis, the author focuses on the significance hereof, from the perspective of the social hierarchies (body painting implements, amulets, dies, marks/seals of some personages enjoying a certain social status – community leaders, craftsmen, merchants).

List of Illustrations:

- Fig. 1. Stamp seals, Starčevo-Criș culture: 1. Bursuci, 2. Copăcelu, 3-4. Gura Baciului, 5. Gura Văii, 6-7. Perieni, 8. Poienești, 9. Tășnad, 10. Trestiana, 11. Suplacu de Barcău, 12. Verbița, 13-14. Zăuan, 15. Beșenova Veche (*apud*: 1. Coman, 2. Tulugea, 3-4. Lazarovici, 5. Dumitrescu, 6-7. Petrescu-Dîmbovița, 8. Lazăr, 9-10. Popușoi, 11. Lazarovici, 12. Berciu, 13-15 Makkay; different scales).
- Fig. 2. Stamp seals, Vinča culture: 1. Chișoda Veche, 2. Liubcova, 3. Parța, 4-11. Turdaș, 12. Vinča (*apud*: 1,2. Drașovean, 3. Lazarovici, 4-12. Makkay; different scales).

Cultura arheologică	Locul descoperirii	Număr pintadere	Descriere	Bibliografie
Starčevo-Criș	Bursuci-Cărâmidărie, jud. Vaslui	1	h = 47 mm, l = 54 mm, D = 47 mm; pastă semifină, cu vegetale în compoziție, de culoare roșie-maronie. Corp sub formă de buton înalt. Pecetea este împărțită, de două linii, în patru registre. Fiecare conține grupuri de câte patru incizii, unite sub unghi.	Coman, 1980, p. 131, fig. 106/1
	Copăcelu, jud. Vâlcea (<i>Autorul caracterizează această piesă ca fiind idol antropomorf-pictor.</i>)	1	h = 45 mm, l = 20 mm; pastă semifină, cu pleavă și cioburi pisate în compoziție, arsă la roșu-castaniu. Pintadere redă schematic pictorul uman, cu partea superioară ruptă, dar fără degete. Pe talpă este un decor de unghiuri, alcătuit din patru linii incizate redatate în zig-zag/motive meandrice în relief.	Tulgea, 2008, p. 18, foto 15, 15a
	Gura Baciului, jud. Cuj	1	Pintaderă rotundă, fragmentară, se păstrează doar o parte din mâner și din bază; decorul este alcătuit din adâncituri, lucrată din pastă gălbuie nisipoasă.	Lazarovici, Maxim, 1995, p. 149, fig. 30/5
		1	Pintaderă? Atribuire dificilă deoarece are decorul de tip fagure, unic ca reprezentare. Lucrată din lut fin, brun, de bună calitate, lustruit. (<i>La Gura Baciului sunt trei astfel de piese care au încadrare funcțională dificilă, iar două sunt fragmentare.</i> Gh. Lazarovici, Z. Maxim, <i>op. cit.</i> , p. 151, fig. 30/7-9)	Lazarovici, Maxim, 1995, p. 151, fig. 30/9
	Gura Văii, jud. Bacău	1	Pintaderă sub formă de picior, partea superioară a mânerului este ruptă. Este o reprezentare schematică a piciorului uman, fără redarea degetelor. Pe talpă are un model incizat de patru linii longitudinale în zig-zag/motive meandrice în relief.	Dumitrescu, 1974, fig. 488/5; Makkay, 1984, nr. 89
		1	Lungimea maximă a bazei 54 mm; mânerul rupt, baza este decorată cu motive meandrice în relief.	Petrescu-Dimbovița, 1957, p. 73, fig. 7/15

Cultura arheologică	Locul descoperirii	Număr pintadere	Descriere	Bibliografie
	Perieni- <i>Râpa Roșcanilor</i> , jud. Vaslui	1	Lungimea maximă a bazei 51 mm; obiect conic de lut, vârful mânerului este rupt, atribuirea piesei ca pintaderă poate fi discutabilă.	Petrescu-Dîmbovița, 1957, p. 73, fig. 7/16
	Poieniști- <i>La fierărie</i> , jud. Vaslui	1	h = 42 mm; L = 62 mm; Pintaderă cu motive meandrice, realizate din linii incizate.	Mantu <i>et alii</i> , 1992, 2, p. 168, fig. 20/1; Lazăr, 2008, fig. 3/d; Lazarovici, Babeș, 2015, p. 31
	Tășnad- <i>Sere</i> , jud. Satu Mare	1	Lungime bază = 82 mm; Pintaderă bitronconică, ornamentată pe ambele părți cu motive în zig-zag și cu perforație orizontală în zona mediană.	Virag, 2015, p. 9; Astarloș <i>et alii</i> , 2013, p. 47
	Trestiana, jud. Vaslui	1	Pintaderă în forma unei gâmbi umane, cu maleole redată prin două mici proeminențe conice. Pe talpă are un decor meandric incizat. Pastă fină, peste care s-a așternut un strat de angobă, lustruită, culoarea galbuie.	Popușoi, 2005, p. 22, fig. 39/2
	Suplacu de Barcău/ <i>Porț-Corăuș</i> , jud. Bihor	1	Pintaderă schematizată în formă de pictor, cu decor meandric, mânerul este rupt; confecționată din lut cu nisip în compoziție.	Lazarovici <i>et alii</i> , 2003, p. 306
	Verbița- <i>Eleşteu</i> , jud. Dolj	1	Pintadera este lucrată dintr-o pastă mai fină și fără pleavă. Corpul este rotund, iar mânerul, care are o formă cilindrică, este rupt. Decorul este geometric și este compus din patru grupe de triunghiuri așezate unul într-altul și dispuse cu vârful spre centrul discului. Ornamentul a fost realizat în lutul moale, iar piesa păstrează urme de culoare roșie.	Berciu, 1961, p. 31, fig. 3/2; Makkay, 1984, nr. 277
	Zăuan- <i>Dâmbul cimitirului</i> , jud. Sălaj	1	Pintaderă sub formă de pictor, redat realist, talpa are și degetele redate. Confecționată din lut bine degresat, prezintă motive meandrice alcătuite din linii incizate în lutul crud.	Lakó, 1978, p. 13; Makkay, 1984, nr. 284; Băcuț-Crișan, 2008, p. 52

Cultura arheologică	Locul descoperirii	Număr pintadere	Descriere	Bibliografie
		1	Pintaderă realizată din lut de bună calitate, cu mânerul întreg, perforat. Decorul este meandrat, alcătuit din linii incizate.	Lakó, 1978, p. 13; Makkay, 1984, nr. 284; Băcuet-Crișan, 2008, p. 52
	Beșenova Veche, jud. Timiș	1	Pintaderă ovală cu capătul rupt, are mânerul scurt și neperforat. Decorul este alcătuit din linii longitudinale, ondulate. Lungime maximă: 55 mm	Lazarovici, 1971, fig. 7/4; Makkay, 1984, nr. 178
Vinča	Chișoda Veche, jud. Timiș	1	Pintaderă din lut ars, nisip și materie organică în compoziție, lucrat cu mâna, netezit, motiv incizat compus din linii frânte și unghiulare; are un mic mâner.	Radu, 1978, p. 73, pl. XII/12 Drașovean, 1996, pl. XVIII/5a-c
	Liubcova, jud. Caraș-Severin	1	Decorată, întregă, de mici dimensiuni. Mânerul este tronconic, iar la baza lui se prezintă o șanțuire	Drașovean, 1996, pl. XXIII/9
	Parța, jud. Timiș	1	Pintaderă întregă, cu mânerul tronconic	Lazarovici, 1979, pl. XII/G53
	Turdaș-La luncă, jud. Hunedoara	8	Pintadere de diferite forme și mărimi, cele mai multe dintre ele fiind de dimensiuni reduse. Confectionate din lut ars, de diverse culori și nuanțe, variind de la roșu la cărămiziu și maroniu în funcție de tipul de ardere. Ornamente diverse: spirale, incizii/găurele care nu se ating între ele.	Vlása, 1975, p. 2-12; Makkay, 1984, fig. XVI

Fig. 1. Pintadere Starčevo-Criș: 1. Bursuci, 2. Copăcelu, 3-4. Gura Baciului, 5. Gura Văii, 6-7. Perieni, 8. Poienești, 9. Tășnad, 10. Trestiana, 11. Suplacu de Barcău, 12. Verbița, 13-14. Zăuan, 15. Beșenova Veche (după: 1. Coman, 2. Tulugea, 3-4. Lazarovici, 5. Dumitrescu, 6-7. Petrescu-Dîmbovița, 8. Lazăr, 9-10. Popușoi, 11. Lazarovici, 12. Berciu, 13-15 Makkay; scări diferite)

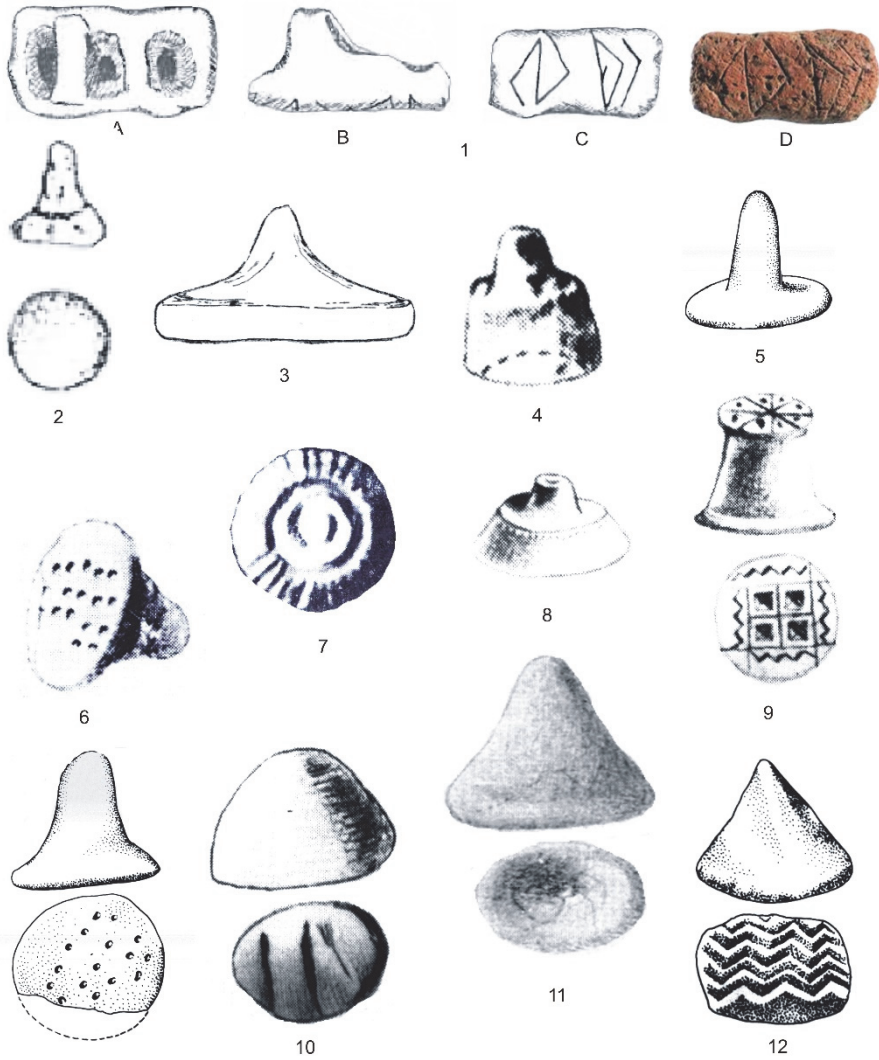

Fig. 2. Pintadere Vinča: 1. Chișoda Veche, 2. Liubcova, 3. Parța, 4-11. Turdaș, 12. Vinča (după: 1, 2. Drașovean, 3. Lazarovici, 4-12. Makkay; scări diferite)